

Dr. Jožef Križan.

(Sestavil Fr. S. Lekše.)

Slovenci se nikakor ne sramujemo stopiti na prizorišče zgodovine. Zakaj v razmerju našega malega števila se ponašamo z mnogimi možmi, ki so izvrstni v vsaki znanstveni stroki. In sicer bogatijo s svojim znanjem ne samo slovensko knjigo, temveč tudi slovstvo drugih plemen in narodov; vzgajajo ne samo slovensko mladino, ampak s svojim „uma svitlim mečem“ kažejo pot do blaginje in prosvete tudi sinovom, katerih ni povila mati Slovenka. In takšen mož, neutrujen na polju šolstva in slovstva, je dr. Josip Križan, ki ti ga kaže slika.

Lepa je bila slovesnost dne 1. listopada lanskega leta v Varaždinu, kakor poroča v „Hrvatskem Učitelju“ ¹⁾ g. L. Zima. Dovršil je namreč profesor g. dr. J. Križan 25 letnico svojega učiteljevanja. Lepa leta, polna truda, kar je priznal tudi profsorski zbor ter mu častital s šolsko mladino. Vendar to ni toliko vzrok, da priobča ta list sliko in življenjepis

¹⁾ Gl. štev. 21., kjer je v kratko popisano delovanje in življenje dr. J. Križana. Kot negdašnjega učenca so me razveselile te črtice, zato jih popolnujem v slovenščini s tem, kar sem sam videl, slišal, bral in kar imam iz zasebnih pisem učenega gospoda negdašnjega profesorja. Pis.

„DOM in SVET“ 1894, št. 4.

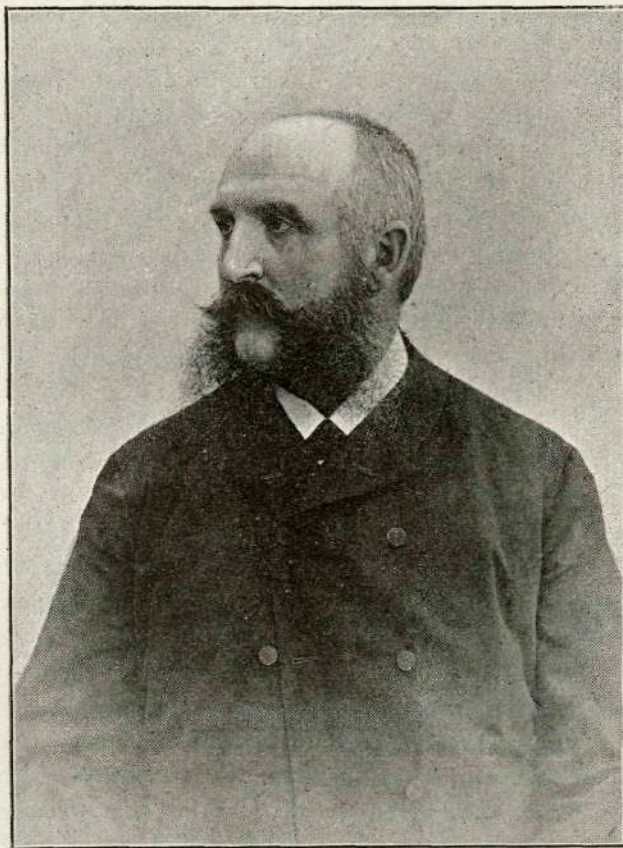
dr. J. Križana, marveč njegovo književno delovanje v slovenskem in hrvaškem jeziku.

Dr. Jožef Križan se je rodil dne 31. grudna leta 1841. v župi sv. Križa na Murskem polju, med zelenkasto Muro in osojnimi griči Slovenskih goric. Kakor je bila poprej navada na

kmetih, dali so Jožefa že pozno v domačo šolo. Ko opazijo njegovi učitelji, da je bistre glave, nagovoré roditelja njegova, da ga dasta v šolo. Leta 1854. pride v Radgono v nemško šolo. Dasi ni znal nemškega jezika, vendar je dobro dovršil šolo v Radgoni, in nato vstopi leta 1855. v prvi gimnazijski razred v Varaždinu. Tu je tudi dokončal gimnazijske študije l. 1863. in napravil izpit zrelosti z dobrim uspehom. Da bi ustregel starišem, vstopi v bogoslovje v Mariboru, v katerem pa ostane samo dva meseca, ne izmrznje do stanú,

ampak zato, da bi se popolnoma udal učenju, katero je ljubil najbolj. To kaže njegovo življenje, ker — kakor piše njegov prijatelj na veliki šoli v Belemgradu, L. Zima — vseh sedemnajst let, katera sta bila skupaj, „ni izostao od sv. mise i propovjedi niti od javnoga ophoda.“ ¹⁾ Iz bogo-

¹⁾ Glej „Hrvatski Učit.“ štev. 21., str. 335.

Dr. Jožef Križan. (Po fotografiji.)

slovja gre v Gradec na vseučilišče ter si izbere za svoje predmete matematiko, fiziko in modroslovje. Tu se je začelo njegovo resno življenje. Mladi Križan se je ukvarjal z instrukcijami, katere mu je preskrbel njegov profesor, ki je bil iz Varaždina prestavljen v Gradec, pokojni Valenčak, in sicer v najodličnejših družinah. To je dobro delovalo na mladega vseučiliščenika. Občevanje z odličnimi ljudmi pospešuje našo omiko in oliko. Znanost sicer izobrazuje um, vendar splošne naobrazbe, recimo, svetne olike ti ne more dati. Zato pa še danes gleda gospod profesor ne samo na to, da svojim učencem napolni glavo z matematičnimi oblikami, temveč, da jim oplemenjuje srce in lika njih vedenje. Mnogo sta vplivala na izobrazbo Križanovo tudi profesorja Mach in Nahlowsky, prvi pri matematiki in fiziki, drugi pri modroslovju. Komaj dovrši Križan „triennium“ na vseučilišču, napravi kar z odličnim uspehom prvi „rigorosum“ za doktorat iz modroslovja. Učiteljski izpit pa napravi že l. 1867. za celo gimnazijo in še tega leta vstopi kot namestni učitelj na gimnazijo v Požegi. Drugega leta ga že imenuje vis. dvorna pisarna za pravega gimnazijskega učitelja. Učil se je še zgodovine ter 22. grudnia l. 1868. napravil drugi „rigorosum“ v Gradcu s soglasno pohvalo. Nato je bil premeščen početkom šolskega leta v Varaždin, kjer je sedaj in kjer ga je mnogo nas Slovencev imelo za svojega profesorja. Kot profesor napravi v Gradcu še tretji „rigorosum“ dné 23. grudnia l. 1869., nato je bil dné 24. grudnia promoviran za „doktorja filozofije“.

Dr. J. Križan je delal neutrudno na književnem polju in sicer je pisal v hrvaškem in slovenskem jeziku. Mnogo razprav je napisal v hrvaškem jeziku v „Viencu“, „Napretku“, „Hrvatskem Učitelju“ in programih gimnazijskih, od katerih navedemo samo večje in obširneje. 1. V izvestju kralj. gimnazije požeške l. 1868.: „Dužnost matematike na gimnazijama za više naobraženje i njezina važnost u prirodoslovnim znanostima.“ 2. V izvestju gimnazije požeške leta 1869.: „Vriednost i korist dušoslovja za praktičan život i njegov upliv na umjetnost i druge znanosti.“ 3. V izvestju kr. gimnazije v Varaždinu l. 1870.: „O najnovijim stečevinama

u akustici i analogija med zvukom i svjetlom.“ 4. V izvestju kr. gimnazije varaždinske: „Ljubav, brak i obitelj s filozofičkog gledišta.“ 5. „Važnost i poraba spektralne analize.“ 6. V izvestju kr. gimnazije varaždinske leta 1877.: „Da li je fizika za više naobraženje na gimnazijama potrebna i kako da se ista prema tomu predaje.“

Razven teh je napisal v hrvaškem slovstvenem listu „Viencu“ mnogo poučnih člankov, kakor tudi v učiteljskih listih „Napretku“ in „Hrvatskem Učitelju“. Oglejmo si jih po vrsti. V „Viencu“ l. 1871.: „Medjusobno djelovanje duše i tijela“; „Uzduh i njegova analiza“; „Osjećanje“. L. 1872.: „O varkama očiju kod vida.“ V „Napretku“ l. 1876.: „Što vrijedi putovanje za naobrazbu i znanost“. L. 1877.: „Napredak i svrha prirodoslovnih znanosti“. L. 1887.: „Kolanje vode u prirodi“. In v „Hrvatskem Učitelju“ l. 1884.: „Duševne bolesti“; „Pamet“; „Razum i um“. L. 1885.: „Blijesak i grom“; „Govor čovjeka“. Omenjati je še knjižico: „Nauk o čuvstvima“, katera je izšla leta 1885., in o kateri se je dobro izrekel dr. Ernst v „Agramerici“. Tudi drugi časopisi so jo pohvalili.

Pa gospod doktor ni le pisal v hrvaškem jeziku, ampak tudi v slovenskem. On je med prvimi, ki je prijel za pero v pomoč slovenskim časopisom. Po raznih časopisih so raztresene njegove razprave; važnejše so te-le: „Vreme“ („Zora“ 1872); „O našej zemlji“; „Spanje“; „Mesec“; „Premičnica Merkurij“ („Zora“ 1875); „Premičnica Jupiter“; potem „O hitrosti zvoka“ in „Zvezde repatice“ („Zora“ 1876); „Zvezdar Tycho de Brahe“; „Solnce“, t. j. vsestranski opis solнца na podlagi do tedaj znanih astronomičnih in spektralno-analitičnih preiskavanj. „Premičnice ‚Saturn‘, ‚Uran‘ in ‚Neptun‘“; „O hitrosti svetlobe in načinu njenega razširjenja“ („Zora“ 1877); „Nečustveni svet“; „Balon“; „Razvoj predstave duše človečje“ („Vestnik“ 1873); „Vzajemno delovanje naravnih močij in njih ohranitev“; „Zmota očíj pri vidu“ („Vestnik“ 1874); „Gledanje z obema očima“; „Elektrika vzbujena dotikanjem“; „Elektrika vzbujena po atmosferičnih procesih“ („Vestnik“ 1875).

Ko je začel izhajati „Kres“ v Celovcu, nahajamo kar v prvem letu dr. Križana med sotrudniki. Napisal je za ta list te-le razprave: L. 1881.

„Povstanek godbe in njeno delovanje na ljudi in živali“; „O potresu in njegovem vzroku.“ V poslednji daljši razpravi omenja pisatelj zgodovino potresa, t. j. način, kako so si razlagali najstarejši narodi to prikazen, in kako jo razlagajo današnji učenjaki, in naposled, kaj mislijo o znanem zagrebškem potresu. Poučen in znanstven je tudi spis: „Žarenje neba“ („Kres“ 1884). Zanimiva pa sta življenjepisa profesorjev varaždinskih, rojenih Slovencev. Zoveta se: „Luka Zima“ in „Jarnej Francelj“ („Kres“ 1885). Ta dva omenja tudi prof. Macun v svoji knjigi: „Književna zgodovina Slovenskega Štajerja“ (na str. 171) piše: „... v Varaždinu živijo in delujejo v narodnem duhu Francelj Jernej, dr. Križan, Luka Zima, od kojih je vsaki nekaj pisal, Francelj pak veliko let izdaval novine za kmetovavce („prijatelj puka“).“ Tudi v „Letop. Slov. Mat.“ leta 1874. nahajamo dr. J. Križana. Napisal je poučno razpravo: „Severni sij“, t. j. o polarni svetlobi. V tej razpravi je omenil vse misli učenjakov o tej prikazni in sicer od najstarejših časov do dandanes. Omenja, katero razlago imajo učenjaki za najverjetnejšo, in kaj nas uči o tem fizika, spektralna analiza in astronomija.

Obširnejše njegovo delo je pa njegova „Logika“.¹⁾ Najprej jo je napisal v učiteljskem glasilu mariborskem „Popotnik“-u, v katerem je še več člankov njegovih. Kadar je pa izešla knjiga, ocenjevali so jo razni časopisi in listi. Sodba je bila soglasna, da je knjiga prav primerna in porabna.

Pa g. dr. J. Križan ne deluje le s peresom, ampak tudi z govorom in petjem. Prišedši v

Varaždin oživil je čitalniško društvo „Dvorano“ in pevsko društvo „Vila“. Bil je obeh društev blagajnik, posebno pa si je pridobil velike zasluge za prvo. Uvel je namreč v „Dvorani“ poljudne, javne govore in je mnogokrat govoril o fiziki in astronomiji. S tem, kakor sploh z ljubeznivim vedenjem, si je pridobil srca grajanstva (meščanstva), da so ga izbrali za poslanca občine mesta Varaždina.

Iz vsega tega spoznamo, da je delovanje g. dr. Križana obširno in raznolično. Kot učitelja se ga gotovo radi spominjamo vsi učenci — soseb Slovenci. Zakaj vedel je ljubeznivo z vsemi ravnati in oživiti še tako suhoparne predmete.

Opisavši v kratko očito delovanje in življenje dr. J. Križana, recimo še besedo o njegovem zasebnem življenju. L. 1872. se je oženil s Pavlino Friese, s katero je živel v srečnem zakoncu deset let. Neizprosna smrt mu pokosi ljubeznivo soprogo in drago mater trem otrokom ter se zato drugič oženi prav srečno. Soprogo in oče je vzgleden. Najrajši je pri svoji družini. Svoja sina poučuje sam ter skrbi, da bi se dobro izobrazila. Kot umen gospodar si je kupil lepo hišo in tako postal posestnik varaždinski. Podpira pa še staro mater in brata doma, posebno pa slovenske dijake s hrano. Dr. Križan ima 52 let. Vedno je zdrav; Bog ga je blagoslovil z znanjem, imetjem in srečnim življenjem. Zmerom dosleden kakor logika, katero uči v šoli, odločen kakor matematika, katera ne pozna pogajanja, ljubezniv v občevanju kakor priroda, je dr. Križan značajan mož in zaveden katoličan in narodnjak, in v tem duhu tudi deluje za blaginjo svojega naroda.

¹⁾ „Logika. Prijateljem modroslovja napisal dr. J. Križan, kr. gimn. profesor v Varaždinu. 1887.“

Izpremembra.

Nekdaj hrepênel po bogastvu,
Po slavi, sreči sem svetá;
Opustil ničeve sem želje,
Ki mir kalile so srcá.

Ta je pridobil vse bogastvo,
Vso blaženost in vse časti,
Kdor rano je prišel k spoznanju,
Da prave sreče tukaj ni.

Ponujaj zdaj mi kdo sladkosti,
Kar jih poraja zemlja vsà:
Za vse povračam smeh na ustih
In hladno mu srce — do dnà.

Anton Medved.